

Emakeeleolümpiaadil hääduse üle mõtisklemas

Katrin Leppik

39. emakeeleolümpiaadi žürii esimees, Tartu Ülikooli eesti ja soome-ugri keeleteaduse nooremteadur

2023/2024. õppeaasta emakeeleolümpiaadi põhiteema oli „Eesti keele häädus“. Olümpiaadiks valmistudes ja olümpiaadiülesandeid lahendades said õpilased tutvuda foneetika kolme haruga: artikuloorse, akustilise ja tajufoneetikaga. Ülesanded olid mitmekülgsed: õpilastel tuli helisalvestisi kuulata ja analüüsida, tunda rahvusvahelist foneetilist tähestikku, tõlgendada jooniseid ja tabeleid ning teha teksti põhjal üldistusi ja järeldusi. Tähelepanu tuli pöörata hääduse varieerumisele ning tutvust tehti ka eesti keele sugulaskeelte häädusega.

Seekordset emakeeleolümpiaadi korraldas Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut. Žürii liikmed ja ülesannete koostajad olid nooremteadur Katrin Leppik (žürii esimees), kaasprofessorid Pärtel Lippus, Pire Teras, Eva Liina Asu-Garcia, teadurid Anton Malmi, Külli Prillop, Eva Saar, Tuuli Tuisk ja nooremlektor Maigi Vija.

Piirkondlik ülesandevoor

Lõppvooru pääsemiseks tuli õpilastel esmalt osaleda piirkondlikus ülesandevoorus, mis toimus juba neljandat korda veebis. Ülesandeid lahendati 26. jaanuaril koolides järelevalve all. Kokku osales piirkondlikus vooorus 1688 õpilast: 7. klassist 343, 8. klassist 361, 9. klassist 426, 10. klassist 238, 11. klassist 175 ja 12. klassist 145 õpilast.

Erinevalt varasematest aastatest arvestati sel korral punkte klasside kaupa ja igast klassist kutsuti lõppvooru 12–15 õpilast. Olümpiaadiülesandeid lahendati siiski vanusegruppide kaupa, st 7.–8. klass, 9.–10. klass ning 11.–12. klass said sarnase komplekti ülesandeid. Eri vanusegruppide

Õpilased saabuva sünniaastapäeva puhul Kristjan Jaak Petersoni õnnitlemas.

Foto: Katrin Leppik

Ülesanded olid samadel teemadel, kuid erinesid veidi probleemipüstituse ja raskusastme poolest.

Sõltuvalt vanusegrupist tuli õpilastel lahendada 120 minuti jooksul 8–10 ülesannet. Näiteks pidid õpilased kuulama eesti keele ja liivi keele sarnaseid sõnu (*izā, jemā, kēļ, sõzār*) ning tooma välja eesti ja liivi keele häälduse erinevused. Lisaks liivi keelele said õpilased tutvuda ka vadja keelega ning pidid näidete põhjal sõnastama vadja keeles toimunud häälikumuutuse.

Rahvusvahelise foneetilise tähestiku (IPA) tundmist kontrolliti ülesandega, kus õpilased pidid IPAs kirjutatud sõnad (nt [vr̩:ras], [oran̩:t̩:ʃ], [hyp̩:patte]) kirjutama ümber tavakirjas. Õpilased harjutasid ka jooniste tõlgendamist, näiteks said nad kirjeldada *h*-hääliku häälduse varieerumist spontaanses kõnes. Piirkondliku voo kuulamisülesandes said õpilased kuulata eri murretes „Põhjatuuale ja päikese“ jutukest ning pidid valima igale helinäitele vastava murde. Mõni ülesanne keskendus aga hoopis mõistete tundmisele ning õpilased pidid häälikute moodustusviisi ja

-koha järgi ära arvama sõna. Proovi sina ka, kas saad aru, mis sõna on peidetud ülesandesse 1.¹

Ülesanne 1

heliline labiodentaalne frikatiiv	—
ümardamata kõrge eesvokaal	—
heliline velaarne nasaal	—
helitu velaarne klusiil	—
ümardamata keskkõrge eesvokaal	—
heliline alveolaarne tremulant	—
helitu bilabiaalne klusiil	—
ümar kõrge tagavokaal	—
pikk helitu alveolaarne palataliseeritud frikatiiv	—

Õpilased uurisid lähemalt ka kõnetrakti ja märkisid joonisele kõnetrakti osi. Lisaks said õpilased mõtiskleda, kuidas me kõnetrakti häälikute moodustamiseks kasutame, nagu ülesandes 2.

Ülesanne 2

Kas sina oskad näiteks nimetada kahte eesti keele konsonanti, mille hääldamisel õhk voolab läbi nina välja? Või nelja eesti keele vokaali, mis on hääldatud ümardatud huultega?

Õpilased proovisid sõnastikest otsida hääldust puudutavat infot, näiteks tuli teada ÕSi hääldusmärkide tähendusi ja osata käänata võõrnimesid. Samuti tutvusid õpilased vana kirjaviisiga ja uurisid, kuidas märgiti palatalisatsiooni või häälikupikkust 17. sajandil.

Lõppvooru ülesandevoor

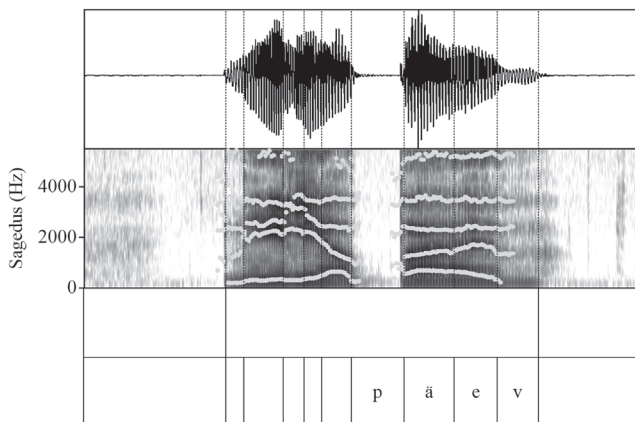
Emakeeleolümpiaadi lõppvoor toimus 8. märtsil Tartu Ülikoolis. Ülesandevooru tulemuste põhjal kutsuti lõppvooru 79 õpilast. Olümpiaadiülesandeid lahendati kahes osas: ühe osa ülesandeid lahendati arvutiklassides Moodle'i keskkonnas ning teise osa ülesandeid paberil.

Noorima vanusegrupi õpilased lugesid käriseva hääle kohta (Aare, Lippus 2014), selgitasid tekstis esinenud mõisteid ja vastasid teksti põhjal küsimustele. Vanemad vanusegrupid tutvusid *buba-kiki*-fenomeniga (Ennet 2021) ning proovisid ka eesti keele kohta näiteid tuua. Kõik

¹ Kõikide artiklis lahendamiseks antud ülesannete vastused leiad artikli lõpust.

vanusegrupid said põhjalikult uurida spektrogramme ning ära arvata spektrogrammidel kujutatud nädalapäevi. Proovi, kas sina tunned ära, mis nädalapäeva on kujutatud ülesande 3 joonisel.

Ülesanne 3

Joonisel näed (ülevalt alla): helilainet, osahelide teisendust ehk spektrogrammi, tühja sõnatasandit ja selle all häälikutasandit. Spektrogrammi kasutatakse foneetikas, et uurida, millised helilaine osad summutatakse ja võimendatakse meie kõnetraktis häälikute hääldamisel. Sedakaudu saame spektrit analüüsides näha, millises suu osas mingeid häälikuid hääldatakse. Punaseid täpiridu nimetatakse formantideks. Alt esimest formanti (F1) seostatakse keele kõrgusega ja see näitab ka neelu avatust häälikute hääldamisel. Alt teist formanti (F2) seostatakse keele ees- ja tagapoolsusega. Mida kõrgem on F2, seda eespoolsem on keel. Spektrogrammilt on näha, et kaashäälikud, mille hääldamisel moodustatakse kõnetrakti ahtus või sulg, on madalama energiaga ning need on joonisel heledamad kui täishäälikud, mille puhul ahtust või sulgu ei moodustata. Uuri spektrogrammi ja otsusta, milline nädalapäev on joonisel.

Ülesannete kaudu said õpilased tutvuda eksperimentaalfoneetikas kasutatavate seadmetega, nt tuli analüüsida palatograafi ja pilgujälgimisseadmega kogutud andmeid. Palatograafi jooniste abil pidid õpilased kirjeldama *l*-i hääldust ja kontakti suulaega. Pilgujälgimisseadmega salvestatud piltide abil selgitasid õpilased, kuidas pilk lugemise ajal liigub ning millistel

sõnadel ja miks pikemalt peatub (nt *Tee peale kukkus suur palk, mis häiris liiklust*).

Ka lõppvoorülesannetes uurisid õpilased sugulaskeelte hääldust, näiteks tuli kuulata isuri keelt, tutvuda vokaalharmoniaga, tuletada näidete põhjal neutraalsed vokaalid ja täita seejärel lüngad õigete häälikutega. Vokaalharmonia kaudu said õpilased tuttavamaks võru keelega ülesandes, kus vokaalharmonia reeglite abil tuli tõlkida eestikeelseid sõnu võru keelde. Õpilased analüüsisid ka liivi keele näitelauseid ja pidid neile toetudes tõlkima eestikeelseid sõnu liivi keelde.

Õpilased said kuulata, kuidas kõlab eesti keel rootsi ja vene emakeelega õppijate häälduses ning mõtiskleda võõrkeele aktsendi tunnuste üle. Veel selgitasid õpilased jooniste abil, kuidas tajuvad hispaania emakeelega õppijad eesti keele välteid, ning proovisid leida seoseid näiteks kuulajate reaktsioonija ja õigete vastuste protsendi vahel.

Lisaks tuli kuulata vastlapäevalugu ja arutleda selle üle, kuidas eesti keele kirjaviis ja hääldus erinevad, ning jagada need erinevused viide rühma (vt ülesandest 4 häälduspäraselt kirja pandud vastlapäevalugu).

Ülesanne 4

Tahtsin vastlapäeval midagi ead süija. Mõtsin akata ernesuppi keetma, aga herneid ei olnki. Ernesteta sa i saa ju hernesuppi keeta. Otsustasin koe, et lähän poodi. Võtsin raakoti, panin salli kaela, mütsi pähä, mantli selga, saapad jalga ja rutsin määst alla poodi. Aga ma i saantki sealt erneid – neid lihtsalt ei olnud müija. Vähäke imelik küll, oli ju vastlapääv. Hüija appi keda taes, äda ikka kääs.

Õpilased pidid uurima täishäälikute esinemist kahesilbilistes sõnades ja eesnimedes, sõnastama näidete põhjal reegli ja tooma välja, mille poolest erinevad eesnimed kahesilbilistest sõnadest. Kas teadsid, et eesti keele omasõnades järgsilbis *o-d* ei esine, aga nimedes võib küll *o* järgsilbis olla (nt *Arvo, Vello, Ando*)? Sama põhjalikult said õpilased tutvuda ka eesti keele diftongidega ning sõnastada ka reegleid diftongide osiste kohta.

Noorima vanuseastme õpilased uurisid Riomari kirjaviisi ja märkisid vokaalitrapsile vokaale. Vanemad vanusegrupid mõtlesid intonatsiooni ehk kõnemeloodia rollile suhtluses, kuulasid näiteid ja valisid konteksti sobiva lause. Viimases ülesandes said aga vanemad vanusegrupid oma loovuse valla lasta ja mõelda välja lauseid, mis kirjutatuna on mitmeti

Autasustamine Tartu Ülikooli muuseumi valgus saalis. Foto: Katrin Leppik

PAREMUSJÄRJESTUS KLASSIDE KAUPA

7. klass

1. **Inger Jürgenson** (Tallinna Reaalkool, õpetaja Kristi Koit)
2. **Elis Paugus** (Pärnu Sütevaka Humanitaargümnaasium, õpetaja Kalle Viik)
3. **Mona Ojamäe** (Saue Kool, õpetaja Laura Saaremäe)

8. klass

1. **Elis Lukner** (Tartu Veeriku Kool, õpetaja Kristiina Järve)
2. **Markus Vurm** (Tartu Kivilinna Kool, õpetaja Annika Rebane)
3. **Diora Aleksandra Virak** (Vanalinna Hariduskolleeegium, õpetaja Krista Nõmmik)

mõistetavad selle tõttu, et kirjas II ja III väldet ei eristata. Toon mõned näited õpilaste vastustest.

*Minna on kerge.
Jätsin selle linna.
Bussi minekuni on aega.
Ta võttis selle ammu.
See oli halb enne.
Lauda ehitab ta ise.
Klassi saabumist olid kõik pingsalt oodanud.
Tuuli lubas täna tulla.
Läksin kooli poole mõistuse juures olles.
Ära kõrveta panni põhja.
Ta lõi tooli jalaga.
Ootasin päeva.
Kinga saamiseks on mitmeid variante.
Mu sõber on taevas.*

Sel ajal kui žürii õpilaste töid hindas, oli õpilastel võimalik osaleda ühes kolmest töötoast:

- 1) „Noored kui eesti keele suunamudijad“, juhendaja nooremteadur Mari-Liis Korkus;
- 2) „Ega naer ei ole naljaasi: naerust eesti suulises keeles“, juhendaja lektor Andra Annuka-Loik;
- 3) „Artikuloograafi kasutamine häälde uurimiseks“, juhendaja teadur Anton Malmi.

Pärast töötube ootas õpilasi Ülikooli Kohvikus väike vastuvõtt koos õhtusöögiga. Õpilased said meeskondadena osaleda meelelahutuslikus viktoriinis ning kuulata Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi üliõpilasbändi esinemist.

Parimate tunnustamine

9. märtsil koguneti Jakobi 2 õppehoones, vaadati koos läbi mõningate ülesannete lahendused ja sagedasemad vead. Seejärel jalutati üheskoos Toomemäele, kus teel aktusele peatuti Kristjan Jaak Petersoni kuhu juures, et teda saabuva sünniaastapäeva puhul õnnitleda.

Aktus ja autasustamine toimus Tartu Ülikooli muuseumi valges saalis, kus iga klassi viis parimat said auhinnad. Esikolmikut autasustati sel korral Tartu Ülikooli teaduskooli medalitega. Emakeeleolümpiaadi korraldamist toetasid Haridus- ja Teadusministerium, Eesti Keele Instituut, Emakeele Sihtasutus, Emakeele Selts ja Tartu Ülikooli Kirjastus. 2024/2025. õppeaastal korraldab emakeeleolümpiaadi Tallinna Ülikool, järgmise emakeeleolümpiaadi teema on „Eesti keelne raamat 500“.

9. klass

1. **Laura Kirk** (Tartu Hansa Kool, õpetaja Merike Kütt)
2. **Sandra Mikk** (Kadrioru Saksa Gümnaasium, õpetaja Kristel Vaiksaar)
3. **Kaspar Teede** (Tallinna Reaal-kool, õpetaja Tiia Niggulis)

10. klass

1. **Mia-Liis Ristal** (Pärnu Koidula Gümnaasium, õpetaja Reet Kund)
2. **Nele Pajula** (Tallinna 21. Kool, õpetaja Eda Kauksi)
3. **Natasha Mi Lehis** (Hugo Treffneri Gümnaasium, õpetaja Karin Soodla)

11. klass

1. **Ats-Artur Ploomipuu** (Hugo Treffneri Gümnaasium, õpetaja Age Salo)
2. **Ranno Valk** (Jõgevamaa Gümnaasium, õpetaja Merle Ojamets)
3. **Karoli Maria Krause** (Tallinna Reaalgümnaasium, õpetaja Anu Kell)

12. klass

1. **Pärtel Tonka** (Gustav Adolfi Gümnaasium, õpetaja Ülle Salumäe)
2. koha saavutanu ei soovinud oma nime avalikustada
3. **Jakob Vilhelm Maikalu** (Põltsamaa Ühisgümnaasium, õpetaja Sirje Ääremaa)

Ülesannete vastused

Ülesanne 1. Vingerpuss.

Ülesanne 2. Kaks eesti keele konsonanti, mille hääldamisel õhk voolab läbi nina välja: *m* ja *n*; neli eesti keele vokaali, mis on hääldatud ümardatud huultega: *u*, *ü*, *ö*, *o*.

Ülesanne 3. Neljapäev.

Ülesanne 4. Diftongi *äe* asemel pikk vokaal *ää*, *h* sõna alguses hääldamata, *h* sõna sees hääldamata, pika *üü* asemel on *üi*, vokaali- või silbikadu, teise silbi *e* asemel on *ä*, palatalisatsioon.

Viidatud kirjandus

Aare, Kätlin, Pärtel Lippus 2014. Miks häääl käriseb? – Oma Keel 1, 22–29.

Ennet, Priit 2021. *Buba* või *kiki*: sõnade ja tähenduste seosed ületavad keelepiire. – Novaator, 19. november. <https://novaator.err.ee/1608419018/buba-voi-kiki-sonade-ja-tahenduste-seosed-uletavad-keelepiire>.

OK